

ÖĞRENEN EKONOMİ TÜRKİYE: KASIM 2000-ŞUBAT 2001 KRİZİNİN ÖĞRETTİKLERİ

Zeynep KARAÇOR*

ÖZET

Kriz, ekonomik, politik ve sosyal hayatta sürekli tekrarlanan bir yıkım ve yeniden onarım sorunu, toplumsal belirsizlik ve belirsizliğin giderilmesi için karar verilmesi gereken bir andır. Türkiye'nin Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerinde yaşananlar bu tanımla örtüşmektedir. Bu ikiz krizler karar verme zamanını başlatmıştır. Bu ikiz krizler Türkiye'yi öğrenen ekonominin bir parçası haline getirmiştir. Çalışmada ikiz krizlerin neyi öğrettiği kriz süreci değerlendirilerek analiz edilmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak da kriz sonrası uygulanan politikaların öğrenen ekonominin yansımaları olduğu kanısına varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İkiz Kriz, Öğrenen Ekonomi, Karar Verme Zamanı

ABSTRACT

Crisis can be defined as a period in which persistent destruction and reconstruction in political and social life exist and decision need to be made about overcoming uncertainty in society. This definition is consistent with November 2000 and February 2001 crisis. These twin crises led to start decision period. These twin crises became the component of learning economics in Turkey. In this study, we tried to analyze what crises teach us. To sum up, it is decided that policies applied after crisis are reflection of learning economics.

Keywords: Crisis, Learning economics, Decision time

Giriş

“Kriz” kavramı etimolojik yapısı itibariyle daha çok bir “yol ayrımını”, bir başka deyişle “karar verme zamanını” tanımlamaktadır. Globalleşme olgusu krizin bu yönünü net bir şekilde ortaya koymuştur. Özellikle 1990'lı yıllarda yaşanan ikiz krizler(twin crises) bu yönü daha da belirginleştirmiştir. İkiz krizler, nedenleri, sonucu ve etkileri açısından karar verme zamanını gerekli kılmıştır. Krizi öngörme, krizden korunma ve kriz yönetimi açısından. Çünkü ikiz krizlerin ekonomi üzerinde yarattığı etki, diğer kriz çeşitlerine göre daha yıkıcı olmuştur. Bu ekonomilerden biri de Türkiye ekonomisidir. Kasım 2000-Şubat 2001 krizleri ikiz kriz niteliğindedir. Cumhuriyet tarihinin en büyük krizi olma niteliğine sahip ikiz krizlerdir. Bu krizleri “karar verme zamanı” olarak kullanmak gerekmektedir. Neyin kararı verilecektir?

Karar verilmesi gereken şey geçmiş olumsuzlukları tekrar yaşamamak için, kalıcı ve sürdürülebilir istikrar için ne yapılması gerektiğiydi. Türkiye ekonomiyi öğrenmeliydi. Ekonomiyi öğrenmek değişimi ve yenileşmeyi sağlayacaktı. Globalleşme sürecinin bir parçası olunacaktı. Rekabeti sağlayacaktı. Bunun için de etkin makro ekonomik politikalar uygulanmalıydı. Türkiye ekonomisinin karar verme zamanı gelmişti.

Bu çalışmada “karar verme zamanında” etkili olan Türkiye'nin ikiz krizleri incelendikten sonra Türkiye ekonomisinin neyi öğrendiği analiz edilmeye

* Yrd. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

çalışılacaktır. Teorik çerçeve verildikten sonra Türkiye ekonomisindeki durum değerlendirilecektir.

1. Teorik Çerçeve

1970'lerin başında yaşanan ikinci büyük şok karşısında, dünya ekonomileri yeni yapılanmaya girerken, ekonomi kuramında ayrılıklar ortaya çıkmıştır. Dünya ekonomisindeki gelişim ve değişimler, liberalizasyon, deregülasyon, uluslararasılaşma ve globalleşme gibi kavramlarla açıklanmaya çalışılmıştır. Sanayileşmiş, gelişmiş ya da merkez konumundaki ülkeler uzun vadeli sürdürülebilir bir ekonomik yapıyı sağlamak için uluslar arası ticarete serbestleşmeyi hedefleyen politikaları ön plana almışlardır. Mal ve sermaye hareketlerinin serbestçe oluşması ile beyin göçü önemli ölçüde ekonomik potansiyeli açığa çıkarmıştır. Veri işlemedeki hızlı gelişmeler, finansal yapıyı temelde değiştirmiştir. Bu gelişmeler, iletişim maliyetlerini önemli ölçüde düşürürken, kompleks mali araçların yaygınlaşmasını da sağlamıştır. Yeni gelişmeler, finansal piyasalar ve aktörleri açısından yeni istikrar tedbirlerinin gerekliliğini ortaya koymuştur. Sermaye hareketlerindeki serbestleşme risk faktörünü artırmıştır. Bankacılık sektörü riski ve finansal piyasalardaki risk faktörü artmıştır.

Fon arz ve talebinin ve mali piyasa katılımlarının coğrafi sınırlara maruz kalmadan işlem yapması anlamına gelen finansal liberalizasyon makro ekonomik istikrarın ön koşulu olarak belirlenmiştir. Finansal baskı altındaki ekonomilerde kamu kesimine kaynak aktarılma isteği ve zorunluluğu fiyatların piyasa koşulları tarafından belirlenmesini engeller. Finansal baskı olarak adlandırılan bu durum faiz kontrolleri ve sermaye hareketlerinin kısıtlanması şeklinde uygulanır. Baskı altına alınmış ekonomilerde faiz oranı ve döviz kuru, piyasa koşulları tarafından belirlenecekleri düzeyden düşük olarak belirlenir. Enflasyonun varlığı halinde faiz oranları sıfır hatta negatif olarak gerçekleşirken, ulusal para aşırı değerlenir. Oluşan bu istikrarsız yapıyı önlemek için önerilen çözüm de finansal liberalizasyonlardır. Teorik temeli Stanford Okulunun iktisatçılarından Mc Kinnon (1973) ve Shaw (1973)'un çalışmalarının oluşturduğu "finansal liberalizasyon kuramı"na göre finansal baskının kalkması ve finansal derinleşmenin sağlanması etkin kaynak dağılımını sağlar ve ekonomik gelişmeyi hızlandırır (Celasun: 2001-2002, 171). Gelişmekte olan (çevre) ülkelerde faiz oranları üzerine konulan tavanlar ödünç verilebilir fonların elde edilebilirliğini olumsuz etkileyerek iktisadi büyümeyi yavaşlatmakta bir sonraki aşamada finans sektörünü daraltmaktadır. Piyasa ve firmaların daha etkin çalışması için finans sistemi üzerine konulan sınırlama ve yükümlülüklerin kaldırılması gerekmektedir. Bu da finansal liberalizasyon süreci ile gerçekleşmektedir.

Finansal liberalizasyon, sermaye hareketlerinin serbestleşmesini üç değişik boyutta işlenmektedir. Birincisi, finansal kapital, yani akışkan fonlar halinde mali piyasalar arasında hareket eden kısa vadeli parasal sermaye; ikincisi gittiği ülkede fiziksel yatırım yapan istihdam ve üretim kapasitesini genişleten dolaysız yabancı sermaye; üçüncüsü de bunların bileşkesi sayılan dolaysız yatırımlardır (Kazgan, 1994: 161).

Bu şekilleri ile sermaye ülke sınırlarını aşan hareketlerini devlet denetiminden arındırarak serbestleşme hareketini kapsamaktadır.

Küreselleşme süreci ile birlikte özellikle bilgi ve iletişim alanında ki gelişme serbestleşme sürecine hız kazandırmıştır. Global iletişim ağ ortamı olarak isimlendirilen elektronik ağ ortamı, iletişim ve alternatif ticaret sistemlerindeki yeni değişme ve gelişmeler sermaye piyasalarının uyum sağlamak zorunda olduğu gelişmeleri oluşturmuştur. Global iletişim ağ ortamının oluşması ekonominin yapılarını ve kuramlarını değiştirmiştir. Bankacılık sektörü ve mali piyasalar yapısal değişikliklere uğramıştır. Liberalizasyon ve finansal piyasaların dünya genelinde entegrasyonu sonucu bankacılık sektörü ve sermaye piyasaları duyarlı hale gelmiştir. Dünya ve ekonomilerinde 1990'lı yıllara kadar ödemeler bilançosu krizleri belirleyici iken, 1990'lar sonrasında bankacılık sektöründeki krizler ve döviz krizleri belirleyici olmuştur. Krizler, ikiz kriz (twin crises) olarak adlandırılmıştır. En büyük nedeni bilgi eksikliği, risk, belirsizlik, güvensizlik ve etkin politika oluşturulamaması olmuştur.

1990'larda kapitalist dünyanın yaşadığı bu ikiz karakterli krizler iktisat teorisinde vurguların “finansal” kelimesi üzerine yoğunlaşmasına neden olmuştur. Finansal kesim – reel kesim tartışması ön plana çıkmıştır. 1990'lar da gözlemlenen başlıca finansal krizler, sermaye hareketlerinin serbest olduğu ortamda gerçekleşmiştir. Finansal krizlerde aniden ortaya çıkan likitide darlığı, faiz stokları ve ağır devalüasyonlar, mali kurumların ve şirket sektörünün bilançolarını bozarak, büyük zararlara ve güven kaybına neden olmakta, üretimde ve istikrarında büyük kayıplara yol açmaktadır (Celasun, 2001 – 02; 169).

Carbert ve Vines'e göre ekonomik çöküş, finansal kriz ve mevcut krizin birbirleri arasındaki etkilemini sonucu ortaya çıkmaktadır. Finansal liberalizasyon altında makro ekonomik politika ve finans sisteminin gelişimindeki yetersizlik, bankacılık sektörü krizini ardından da döviz krizine neden olarak ekonomileri kolayca kırılgan hale getirmektedir. 1990'lı yıllarda finansal liberalizasyon süreci ile birlikte gelişmekte olan ülkelerde görülen ikiz krizlerin iki temel nedeni mali piyasaların özelliği ve döviz kurlarına özgün hareketlerdir (Ekinci: 1998, 24).

Mali piyasalar fon arz ve talebinin karşılaştığı piyasalardır. Mali piyasalar diğer piyasalara göre iş görmez ücreti daha düşük ve uyumlama hızı daha yüksektir. Yüksek miktardaki fonlar kısa bir sürede bir yerden başka bir yere aktarılabilir. Otoritelerin piyasa beklentileri, söyleyişleri ve güvenilirlikleri mali piyasalarda ücretin saptanmasında etkilidir. Bunların sonucu olarak mali piyasalarda ücretler doğal olarak değişkendir. Asimetrik bilgi yaygındır. Borç verenin ve borç alanın, bu borcun geri ödenmesi olasılığı konusunda çok bilgisi vardır. Beklentilerden kaynaklanan risk diğer piyasalardan daha fazladır. Finansal araçlar mali piyasalarda büyük bir öneme sahiptir. Mali piyasalara özgün bu karakteristik özellikler bankacılık sistemi krizlerin tetikleyicisi olabilmektedir. Özellikle döviz kurları, uluslar arası sermaye akışı, dış borçlanma ve panik gibi faktörlerinde devreye girmesi ile kriz olasılığı daha da artmaktadır.

İkiz krizlerin diğer nedeni de döviz kurlarına özgün hareketlerdir. Döviz kuru iki paranın nisbi fiyatıdır. Bireylerin, tedavülde ki paralardan birini diğerine tercih etmek için buldukları bir neden döviz kurunu değiştirecektir. Paralardan biri diğerine göre iyi ise bu alınır ve diğeri satılır. Sonuç olarak döviz kuru değişir. Yerli ve yabancı para ile ilgili politikalar asimetrik biçimde değiştiğinde döviz kuru etkilenir. Para ile ilgili politikalar iki ülke arasındaki potansiyel asimetrinin tek kaynağı değildir. Siyasal istikrarsızlık, grevler, seçimler vb. diğer faktörler döviz kurunu etkilemektedir.

Küreselleşme süreci finansal liberalizasyon dünyasındaki değişimleri dış kaynaklı kılmıştır. Ülkeler arasında çoğu zaman asimetrik bilgi vardır. Bunun anlamın döviz kurları sabit tutulmak isteniyorsa otoriter müdahale etmelidir. Müdahaleler ülkelerden biri ya da ikisi tarafından yapılmaktadır. Eğer müdahalenin etkili olması isteniyorsa ilk olarak döviz kurunu değiştiren asimetrinin etkilerini yok eden para kaynakları değişmelidir. Fakat bu iki müdahalenin istenilen ölçüde etkili olmamaktadır. Bunun birinci nedeni ekonomilerde döviz rezervinin sınırlı olmasıdır. İkinci nedeni de döviz kuru dengesi ve ulusal ekonomik dengenin gerçekleşmesinin sadece para politikası aracına bağlanmasıdır. Bu ikilem Bengers Teoremi ile açıklanır. Teoriye göre iki amaç tek bir politika aracılığıyla kazanılamaz. Ekonomik istikrar için en uygun olan amaç seçilir ve diğer amaç iptal edilir. Amaç döviz kurunun istikrarı ise para politikası araçları seçilir ve sermayenin serbest dolaşımı sağlanmaya çalışılır. Para politikalar ulusal ekonomi ve döviz kurunu etkiler (Yentürk, 2003:58). Eğer para politikası araçları ulusal ekonomik istikrar için kullanılırsa döviz kurunun değişiminde sermaye kontrolü durur. Döviz kurlarını sabit tutmak için müdahale edilmesi gerekir. Fakat bu durum bir ikileme neden olur. Öncelikle ulusal ekonomi mi, yoksa döviz kuru mu sabitleştirilmelidir? Bu ikilem ve ekonomi politikası uygulayıcılarının doğru araçlarla piyasaya müdahale etme zamanındaki gecikme ve uygulanan yanlış araç değişkenler döviz krizine neden olmaktadır.

Mali piyasalar ve döviz kurundaki bu etkileşim gelişmekte olan ülkeleri krize sendromu içerisine çekmektedir. Krizin oluşumu şu şekildedir. Sabit döviz kuru sisteminin uygulandığı ekonomilerde global piyasaların döviz kurunun resmi seviyesinden güven kaybına uğraması piyasalara müdahaleyi gerekli kılar. Eğer piyasalara yapılan müdahalenin etkili olacağı karar birimlerine anlatılamaz ise piyasalardaki güvenilirlik kaybı artar. Beklentiler kişiselleşir. Bu aynı yönde satışı cesaretlendirir. Panik oluşturur. Karar birimlerinin elindeki sermaye içine kapanır. Sonuçta döviz kuru devalüe edilir. Ekonomiden sermaye çıkmasına neden olur. ekonomik istikrar için gerekli olan düşük faiz oranlarıdır. Fakat faiz oranları para akışını sağlamak için yüksek tutulur. Faiz oranları parasal kaynakları azaltır ve yabancı sermaye akışı giderek azalır. Para daha fazla değer kaybeder sonuçta ülke ekonomimizi çözüme noktasına gelir. Gelişmekte olan ülkeler piyasalarında yaşanan bu etkileşim ülke ekonomilerini kırılgan hale getirerek kriz – büyüme – kriz sarmalında bir ekonomik yapıyı oluşturmaktadır. Ülkede var olan istikrarsızlıklar da krizle mücadeleyi zorlaştırmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerde ki makro ekonomik istikrarsızlık yaşanan krizlerin temelini oluşturmuştur. Yüksek oranlı enflasyon, faiz oranlarının yüksekliği, resesyonist eğilimler kredi risk tahminlerini zorlaştırarak krizlere neden olmaktadır. Uluslar arası ticarete bağlı olarak meydana gelen değişiklikler ve dış talepte meydana gelen dalgalanmalar, dış ticaret oranlarının kötüleşmesi ile kurlardaki reel artış, ticari malların üretimini cazip olmaktan çıkartıp kriz sürecine neden olmaktadır. Ülkelerin mali piyasasındaki yüksek reel faiz oranları, yurtdışında kredi kullanımını teşvik ederek kur riskini artıracaktır. Dünya ekonomik konjonktüründe yaşanan hızlı dalgalanmalar, sermaye hareketlerindeki artı kredi riskini artırarak bankacılık sektöründe krize neden olmaktadır. Devlet tahvil piyasasının likit olmaması, piyasaların likitide ihtiyacındaki artış bankacılık sektörünü olumsuz etkilemektedir. Toplam döviz rezervleri ve ekonominin büyüklüğüne göre para miktarı artışının GSYİH'ye oranı ile bankacılık sektörü yükümlülüklerinin hızla artması, bankacılık sektöründe artan sorunları beraberinde getirmiştir. Ulusal ekonomilerin mali piyasaları liberalleşme sürecini tamamlaması ulusal mali piyasaları düzenleyen hukuki durumun yetersizliği, şeffaf ekonomik yapının olmaması, gelişmekte olan ülkelerin küreselleşme ile birlikte girdiği kriz aralıklarını sıklaştırmıştır. Finansal piyasaların reel piyasalara oranla daha yoğun bir şekilde küreselleşmesi dışsal etkileşim alanını genişletmiş ve finansal alandaki krizleri artırmıştır.

Bankacılık sisteminde görülen krizler genellikle gelişmekte olan ülkelerde görülmektedir. Çünkü geçiş ekonomilerinde bankacılık sistemi iki şekilde şekillenmektedir. Bunlardan birincisi bankacılık sistemi içerisindeki mevduata devlet güvencesinin kötü kullanıma açık olmasıdır. Bu nedenle banka sahipleri topladıkları fonları kendi şirketlerine aktarmakta ve banka müşterilerine olan yükümlülükleri yerine getirememektedir. İkinci sistemde ise kamuya ait bankaların görev zararlarının devlete olan maliyetinde gözlenen sürekli artışlardır. Bu durum merkez bankalarının da sağlıklı çalışmasını engellemektedir. Merkez bankasının fiyat istikrarı sağlama fonksiyonunda uzaklaşmalara neden olmaktadır (Yentürk, Çimenoglu, 2003: 75). Bu durum finansal piyasalarda güvensizlik ve belirsizliklere neden olmakta spekülasyon faaliyetleri ön plana çıkarmaktadır. Bunun sonucu karar birimlerinde yoğun olarak para ikamesi gözlenmektedir. Karar birimlerinin ülke parasından kaçarak yabancı paraya yönelmesi reel piyasalarda işlemesi gereken ulusal paranın dövize yönelmesi piyasaları durgunluğa itecektir. Parasal ve finansal konular ön plana çıkarken, üretim, teknoloji yatırım, verimlilik gibi reel ekonomi ile ilgili konular ikini plana atılacaktır. Bu durumda dövize karşı olan talebi karşılayabilmek için merkez bankası döviz rezervleri kullanılacak ya da faiz oranları yükselecektir. Finansal ve parasal yöntemlerin ön plana çıkması rant ekonomisinin oluşması karar birimlerinde devalüasyon beklentisinin oluşmasına neden olacaktır. Devalüasyon beklentisi reel piyasalarda durgunluğa yol açacak ve beklenti – devalüasyon – kriz şeklinde kendi kendini besleyen bir sarmala dönüşecektir. Bu şekilde bankacılık krizleri ile parasal krizler arasındaki etkileşim, kriz sarmalı daha çok sabit kur rejiminde veya parasını herhangi bir sepete bağlayan

ülkelerde görülmektedir ve krizin etkisi daha şiddetli olmaktadır. Bu süreci yaşamış ülkelerden biri de Türkiye ekonomisidir.

2. Öğrenmenin Başladığı Dönem: Türkiye Ekonomisinde Finansal Liberalleşme

1970'li yılların sonundan itibaren merkez ülkeler, kredi kontrollerinin kaldırılması, faiz oranlarının deregülasyonu, bankacılık sektörüne veya finansal hizmetler endüstrisine giriş serbestisi, banka otonomisi bankalar için özel mülkiyet, uluslar arası sermaye akımlarının liberalizasyonu bileşkesi olarak tanımlanan finansal liberalizasyon sürecini çevre ülkelere empoze etmişlerdir. Bu çevre ülkelerden biride Türkiye'dir. Türkiye ekonomisi 24 Ocak 1980 tarihli yapısal uyum programı ile küreselleşme, finansal liberalizasyon, özelleştirme, devletin küçülmesi, döviz kuru – faiz oranları ve sermaye hareketlerinin serbestleşme sürecini başlamıştır.

24 Ocak 1980 sonrası yapısal değişme programının temelini finansal kesim reformları oluşturmuştur. Reformların temel felsefesi, piyasa mekanizması önündeki kısıtlamaların kaldırılması ve bankacılık sektörüne girişimin kolaylaştırılması yoluyla rekabetin özendirilmesi olmuştur. Finansal liberalleşme süreci, Temmuz 1980'de kredi ve faiz oranlarının serbest bırakılmasıyla başlamıştır. Böylece artan tasarruf ve artan rekabet ortamı ile birlikte mali sektöre derinlik kazandırılması amaçlanmıştır (Sönmez, 2001: 263 – 264). Fakat 1981 yılının son aylarına doğru mevduata reel faiz verilmeye başlanmış, vadeli mevduata uygulanan hükümler bankaların çıkarmasına izin verilen mevduat sertifikalarına da uygulanmış, mevduat sertifikaları üzerinde denetim kurulamamış, en çok bu durumdan yararlanan bankacılık kesimi sistemin karşılıksız olarak büyümesine katkıda bulunmuş ve sistem krize doğru sürüklenmiştir (Yeldan, 2001-2002: 189).

Serbest faiz politikası ve banker iflasları bireysel bankaların uygulamaları ile yönetim tarzlarının birleşmesinin bir sonucu olarak çok sayıda bankanın mali yapısında sorun yaşanmıştır. Bu sorun sonucu mevduat özel bankalardan kamu bankalarına yönelmiştir. 1931 yılından bu yana sadece emisyon görevini üstlenen bankacılık sektörünü denetlemek ve gözetlemek konusunda deneyimi ve örgütlenmesi olmayan Merkez Bankası yaşanan bu krizde “son kredi mercii” işlevini başarı ile yerine getirmiş ve sistemin tıkanmasını önlemiştir. Kriz temelde sistematik bir risk yaratmamıştır. 1982 yılında ortaya çıkan bankacılık krizinin tekrarlanmaması amacıyla 1983'te Mevduat Sigorta Fonu kurulmuştur. Yine aynı yıl Sermaye Piyasası kurulu faaliyete geçmiş, 1986 yılında İstanbul Menkul Kıymetler Borsası kurulmuş ve çalışmaya başlamıştır.

1986 yılı Merkez Bankasının asli fonksiyonlarını kazandığı bir dönemin başlangıcıdır. 1985 yılında Merkez Bankası devlet iç borçlanma senetlerini ihaleyle satışını hayata geçirmiştir. 1986 yılında bankalar arası para piyasası (interbank) devreye girmiş ve Merkez Bankası 1987 yılından itibaren açık piyasa işlemlerini yapmaya başlamıştır. 1988 yılında döviz piyasası, 1989 yılında altın piyasası açılmıştır. Bu düzenlemelerin amacı para politikasını piyasaya yönelik araçlarla özerk bir biçimde yürütmek olmuştur.

Para politikası uygulamaları açısından 1986 yılı geçiş döneminin başlangıç yılı olmuştur. Finansal yapıda gerçekleştirilen değişikliklere rağmen para politikası 1985 yılına kadar geleneksel özelliğini korumuştur. Geleneksel sistemde, para arzının kontrol mekanizması, özel sektörün kredi ve devletin borçlanma taleplerini kontrol etmeye yönelik olarak işlemiştir. Ancak, kamu kesimi borçlanma gereğinin Merkez Bankası kaynaklarından karşılanması, para politikasını bütçe politikasına bağımlı kılmıştır. Özel kesimin kredi talebini de ticari bankalarca karşılandığı, faizlerin esnek olmadığı ve öncelikli kredi taleplerinin otomatik reeskont sistemiyle desteklendiği bu yapıda para arzı artışı, büyük ölçüde toplam kredi talebine bağımlı kalmıştır. 1986 yılından itibaren ise geleneksel yapıdan uzaklaşarak, toplam rezervlerin kontrolüne dayalı bir para ve kredi politikası uygulanmaya başlamıştır. Uygulanan yeni yaklaşımla Merkez Bankası, ticari bankaların Türk Lirası cinsinden ellerinde tuttıkları toplam rezervleri kontrol ederek, hem faiz politikasının etkinliğini artırmayı, hem de bankaların pasiflerinin kontrolü ile eşanlı olan para politikası uygulamayı amaçlamıştır.

1989 Ağustos ayında 32 sayılı karar ile Türkiye ekonomisi konvertibileteye geçmiştir. Bu karar ile Türkiye'nin sermaye hareketleri açısından en serbest ülkelerden biri haline gelmesi sağlanmıştır. İthalat fonları hızla düşürülmüş, IMF TL'nin konvertibiletesini kabul etmiş, ödemeler bilançosu sermaye hesabı serbestleştirilmiş, mali piyasalar liberalize edilmiş ve yurtiçinde TL ile dövizin birbirine tam ikame edilebilir olması sağlanmıştır. Finans piyasasının dış dünya ile bütünleşmesini mali serbestleşmeyi sağlamıştır (Gökırmak, 2002-2003: 235).

Finansal piyasalarda uygulanan bu reformlar sonucu McKinnon ve Show tarafından belirtilen iç finansal liberalizasyon ve dış finansal liberalizasyon süreci gerçekleştirilmiştir. Finansal liberalizasyon süreci Türkiye ekonomisi açısından Mc Kinnon ve Show'ın ortaya koymuş olduğu finansal baskının kalkması finansal derinleşme sürecini sağlamış fakat etkin kaynak dağılımı ve ekonomik gelişmeyi hızlandırma fonksiyonu sağlayamamıştır. Bunun en önemli nedeni de tasarruf ve yatırım davranışlarının uyarılmaması olmuştur. Yeldan'a göre (Yeldan, 2001: 144) bu dönemde Türk finansal sisteminin gelişimini belirleyen üç ana süreç bulunmaktadır. Birincisi finansal serbestleşmeyi sağlayan araçların çoğunluğunu kamu kesimi açığını finanse etmek için kullanılması, ikincisi para ikamesini (dolarizasyon) sorunu, üçüncüsü de spekülâtif kısa vadeli sermaye hareketlerinin ulusal finans piyasalarında ve giderek reel ekonomide neden olduğu istikrarsızlıktır. Sonuç olarak 1990'lı yılların finansal derinleşme süresi spekülâtif faaliyetleri ön plana çıkararak reel ekonomiye istenilen katkıyı sağlayamamıştır.

Finansal serbestleşme sürecinin temel aktörlerinden biri olan bankacılık kesimi oluşan bu spekülâtif ekonomik yapıyı destekler nitelikte rol ve davranışta bulunmuştur. 1990'lı yıllarda ki finansal derinleşme süreci içerisinde bankalar, kamu kesimi borçlanma gereğini finanse etmişlerdir. Dışarıdan borçlanma olanaklarını kaybetmiş kamu kesimi iç borçlanma senetlerinin yarattığı finansman olanaklarına yönelmiştir. Bu süreçte bankacılık sisteminin özgün işlevi, uluslararası arbitraja dayalı kısa vadeli dış finansmanı, yurt içinde kamu iç

borçlanma senetlerinde değerlendirerek reel kazanç elde etmeye yönelmesi haline dönüşmüştür (Yeldan, 2001: 144). Bankacılık sistemi için gerekli kaynak sıcak para girişi ile sağlanmıştır. Bu durum, bankalar açısından yabancı para cinsinden yükümlülükler (sıcak para girişleri) ile iç borçlanma senet alacakları yani açık pozisyon işlemleri arasındaki uyumsuzluk reel ekonomiden kopuk spekülasyon faaliyetleri ön plana çıkarırken bankacılık sistemini de kırılgan hale getirmiştir. Türkiye ekonomisi kırılgan ekonomik yapı üzerine inşa edilen finansal derinleşme sonucu 1990'lı yıllardan itibaren sıklaşan aralıklarla ekonomik krizler ile karşı karşıya kalmıştır. Yaşanan bu krizler dışsal faktörler ile birlikte, krizin temel nedeni sürdürülemez iç borç dinamiğinin oluşması ve başta kamu bankaları olmak üzere finansal sistemdeki sağlıksız yapı ile birlikte diğer yapısal sorunların kalıcı bir çözüme kavuşturulmamış olmasıdır.

Küreselleşmenin tehdit yönünü oluşturan krizler finansal liberalizasyon sonucu 1990'lı yıllarda ikiz krizler niteliğine bürünmüştür. Küresel dünya ekonomilerinde görülen bu olumsuz gelişme Türkiye ekonomisinde de kendini göstermiştir. Türkiye'de ikiz karakterli krizler sürecine Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri ile girmiştir. Krizin temel nedeni de Türkiye'nin "bilgi çağının" bir parçası olamayıdır. Çünkü küreselleşmenin sihirli kelimesi olan finans olgusu bilgiyi en iyi şekilde kullanmayı öngörmektedir. Kullanamayanlar küreselleşmenin tehdit yönü içerisinde krize sürüklenirken değişim ve dönüşümün dışında kalmaktadırlar.

3. Kasım 2000- Şubat 2001 İkiz Krizleri

24 Ocak 1980 kararları ile Türkiye ekonomisi hızlı bir dönüşüm süreci içerisine girmiştir. Bu dönüşüm ile birlikte Türkiye ekonomisi ithal ikamesi sanayileşme politikası yerine serbest piyasa mekanizmasına dayalı ihracata yönelik sanayileşme politikasına geçmiştir. Piyasa mekanizmasının yol göstericiliği ve özel kesim inisiyatifinden azami ölçüde yararlanmayı öngören 24 Ocak 1980 kararları ile ekonominin uluslar arası rekabet ortamına uygun dinamik bir yapıya kavuşturulması amaçlanmıştır. Küresel ekonomiye entegre kararı alınmış ve uygulamaya başlanmıştır. Fakat Türkiye ekonomisi bütünleşen dünya ekonomisinin ve yaşanan teknolojik devrimin bir parçası haline gelerek bilgi toplumu olma sürecinde hedeflediği yere ulaşamamıştır. Bunun en büyük nedeni devletin ulusal ekonomiyi yönlendirmede seçtiği ekonomi politikalarıdır. Özellikle 1990'lı yıllarla birlikte sık aralıklarla yaşanan seçim ekonomileri, siyasi istikrarsızlıklar süresi, makroekonomik istikrarı yeniden oluşturabilmek yerine spekülasyon faaliyetlerin ön plana çıktığı, reel ekonomiden uzak, kısa vadeli sermaye girişlerine dayanan, kısa süreli ve yapay büyümeler üzerine kurulu politikaları öne çıkarmıştır (Yeldan, 2001: 160). Bu yapı istikrarsızlık – kriz – büyüme sarmalında bir ekonomi oluşturmuştur. Kamu maliyesi, finansal sistem ve reel ekonominin rekabet gücünün zayıflığı kriz olasılıklarını artırmıştır. Bu sürece bilginin kullanılamaması, risk, belirsizlik, güvensizlik, şeffaf olmayan mali piyasa, enflasyon beklentisi eklenince kriz olasılığı daha da artmıştır. Bunlar birde etkin politika uygulamadaki aksaklıklarla birleşince kriz kaçınılmaz

olmuştur. Türkiye ekonomisi bu süreci kırmak için 9 Aralık 1999 tarihinde yine istikrar programı uygulamıştır.

Amacı enflasyonu düşürmek, sürdürülemez kamu iç borçlanma sürecine son vermek ve ekonomik büyümeyi yeniden sağlamak olarak belirlenmiştir. Program, enflasyonist beklentilerin aşağı çekilmesi, sıkı maliye politikasının uygulanması, döviz kurlarının hedeflenen enflasyon çıpasına bağlandığı para politikası, likitide genişlemesini yabancı kaynak girişine bağlayan bir çerçeveye oturtulmuştur. Temel olarak 9 Aralık 1999 tarihli istikrar programı, faiz ve ücret oranları ile fiyatları serbest bırakırken, döviz kurunu sabit oranlı artırmayı öngörmüştür. Programın bu özellikleri ile işleyebilmesi için mali sektörün kırılganlığının düşük ve sermaye hareketliliğinin olmaması gerekiyordu. Fakat bu durum devletin kamu harcamalarını finanse etme yöntemi ile çelişmiştir. Dolayısı ile program baştan itibaren aksaklıklar üzerine kurulmuştur (Eren, 2006: 266). Buna rağmen 2000 yılının ilk yarısında program olumlu makro ekonomik sonuçları ortaya koymuştur. Enflasyon 80'li yıllardan bu yana en düşük seviyeye gerilemiş, ekonomi canlanmış, faiz oranları aşağı çekilmiş, uygun koşullu dış finansman artışı yaratılmış, yapısal reformların hayata geçirildiği gözlenmiştir. Bu süreç içerisinde en büyük olumsuzluk, dış ticaret açığındaki büyüme olmuş, ancak buna rağmen artan sermaye girişleri ile ödemeler dengesinin fazla vermesi sonucu rezervlerin arttığı görülmüştür.

Bu olumlu tabloya rağmen neden Türkiye ekonomisi 22 Kasım tarihinde krize taşınmıştır. 22 Kasım krizi finansal sistem kaynaklı bir krizdir ve aktörü de bankacılık kesimidir. Finans piyasalarında yaşanan bu etkileşim aktör konumundaki bankacılık kesimin tetiği ateşlemesi ile krize dönüşmüştür. Bankaların açık pozisyonlarını kapatmaya çalışmaları, kamu ve özel bankaların borçlanma telaşına girmelerine neden olmuştur. Türkiye'nin dışsal (euro) piyasalarda borçlanma faizi üzerindeki risk primlerinin yükselmeye başlaması, bankaların dış borçlanmasını zora girmesine neden olmuştur (Uygur, 2001:11).

Bankaların hızla yükselen likitide ihtiyaçları ve bunun için yüksek faizle likitide arayış içerisinde girmeleri sonucu döviz talepleri artarken, yabancı bankalarda hazine kağıtların da hızla satarak Türkiye'den çıkmaya başlamıştır. Bu ortam içerisinde Merkez Bankası'nın en önemli hatası bu gelişmeler karşısında piyasanın duyduğu likitide ihtiyacını zamanında karşılayamamış olmasıdır.

Bu durum 9 Aralık 1999 tarihli ekonomik programa olan güveni sarsmış, bunalım piyasalara yansımış, reel kesimde büyük bir talep daralması yaşanmış, dövize yönelik spekülasyon akımı oluşmuştur. Yükselen faizler, döviz kayıpları 7.5 milyar dolarlık IMF kredisi ve likitide ihtiyacının oldukça yüksek olan bankaların tasarruf mevduat sigorta fonuna devredilmesi piyasaları bir ölçüde rahatlatmıştır. Başka bir ifade ile rahatladığı sanılmıştır. Çünkü yaşanan krizden üç ay sonra Başbakan ile Cumhurbaşkanı arasındaki bir tartışmanın piyasalar üzerindeki spekülasyon faaliyetleri tetiklemesi bu kez döviz krizini başlatmıştır (Karluk, 2005: 425).

22 Kasım 2000 tarihinde bankacılık sektöründe başlayan kriz 19 Şubat 2001 tarihinde döviz krizine dönüşerek ikiz kriz (twin crisses) karakterine bürünmüştür.

21 Şubat 2001 krizi ile, 9 Aralık 1999 tarihli program tamamen ortadan kalkmış, Merkez Bankasından 6 milyar dolar rezerv kaybı yaşanmış, İnterbank piyasasında gecelik faizler %6000'leri aşmış, ortalama olarak % 4000'ler olarak gerçekleşmiştir. Bu gelişmeler karşısında kur dalgalanmaya bırakılmıştır. Kriz sonrası yabancı bankalar ile birlikte iç piyasadaki bankalar ve karar birimlerinin döviz karşı talepleri oluşturmuşlardır.

Döviz krizi niteliğinde olan 21 Şubat 2001 krizine temelde cari işlemler açığında meydana gelen yüksek oranlı artışlar neden olmuştur. 2000 – 2001 yılı krizlerini hazırlayan unsurlar, aşırı değerli TL, cari işlemler açığının kritik sınırın üzerinde seyretmesi, sermayeden yoksun mali sektör, açık pozisyonlar (banka – reel sektör – kamu) , kamu bankalarının görev zararları ve bütün bunların sonucu olarak özellikle mali sektörün taşıdığı kar ve faiz riskinin artması olmuştur.

1980'lerden bu yana finans sistemi özellikle bankacılık kesimi ve kamu kesimi sorunlarının köklü yapısal reformlar ile düzenlenemediği için krizler bir sarmal şeklinde sürekli tekrarlanmaktadır. Küresel dünya ekonomilerinde 1994'ten sonra yaşanan ikiz krizlerin döviz kurunu çıpa olarak kullanan ülkelerde yaşadığı kabul edilmiştir. Uygur'a göre 1990'lı yıllardaki finansal krizlerin oluşumu şu noktada birleşmiştir;

a. Döviz kurunu çıpa yapan programlar, para kurulu benzeri bir düzenleme ile desteklense de genel olarak başarılı değildir.

b. Sorunlu bir bankacılık kesimi ve yüksek açıklar üzerinde politika yapılan kamu kesimi olan ülkelerde bu tür programların kısa sürede krizle bitme olasılıkları yüksektir (Uygur, 2001: 10).

Bu sorunların Türkiye ekonomisinin bünyesinden 1990 dönüşümünden bu yana bulunması Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerini oluşturmuştur ve etkisini de derin kılmıştır.

Yaşanan bu ikiz krizler sonrasında ekonomi yüzde 8.5-9 oranında daralmış, ulusal gelir 51 milyar dolar azalmış, kişi başına gelir 725 dolar gerilemiş, 19 banka kapanmış, 1.5 milyon kişi işsiz kalmış, yüzde 30'lara düşen enflasyon yüzde 70'i aşmış, hazinenin faiz ödemeleri yüzde 101 artmış, iç borç stoku 2000 yılının 4 katına ulaşmıştır (Karlık, 2005:428).

Bu sonuçlar itibari ile krizler sadece uygulanmakta olan ekonomik programı değiştirmekle kalmamış, tüm dengelerin bozulduğu Cumhuriyet Tarihi'nin en büyük krizi olmuştur. Yıkıcı depremin etkisi ancak köklü ve yapısal reformlarla çözülebilirdi. Türkiye'nin bu denli büyük krizden ders alması, ekonomiyi öğrenmesi gerekiyordu.

4. Öğrenen Ekonomi: Politika Oluşumunda Etkinliğe Doğru

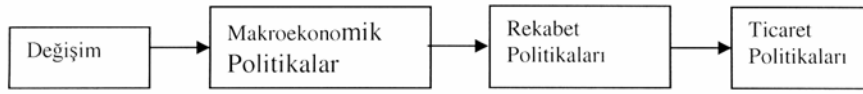
Türkiye ekonomisi, 1990'lı yıllarla birlikte krizler ekonomisi haline dönüşmüştür. Her yeni kriz bir öncekine göre daha fazla olumsuzluklara neden olmuştur. Her yeni kriz var olan istikrarsızlıklara yeni istikrarsızlıkları eklemiştir.

Öğrenen Ekonomi Türkiye: Kasım 2000-Şubat 2001 Krizinin Öğrettikleri

Ekonomiyi kırılgan kılmıştır. Kriz-istikrarsızlık-kriz sarmalında bir ekonomik yapı oluşmuştur. Bu sarmal Kasım 2000-Şubat 2001 krizleri ile daha da derinleşmiştir. Sarmalın kırılması zorunlu hale gelmiştir. Türkiye'nin bu kriz sürecinden ders alması, ekonomiyi öğrenmesini gerekli kılmıştır.

Küreselleşme yenileşmeyi ve değişimi hızlandırmıştır. Bu süreç krizleri de beraberinde getirmiştir. Krizlerin yıkıcı etkisinden korunmak için değişmek ve öğrenmek gerekli olmuştur. Bunun için de politika yapımçıların etkili politika oluşturmaları gerekiyordu.

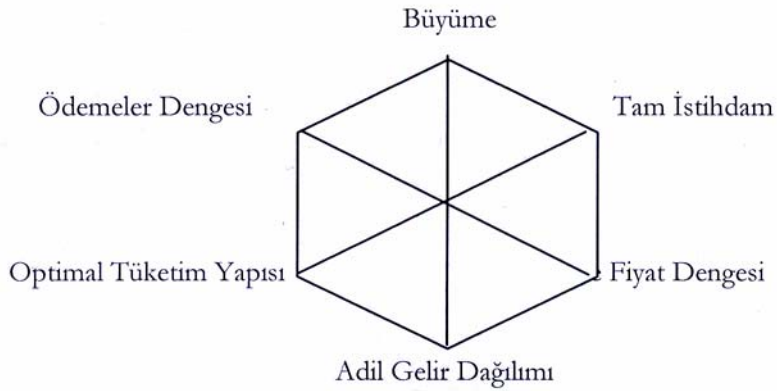
Şekil 1. Etkin Politika Oluşumu

Kaynak: Bengt-Ake Lundvall, Susana Baros, "Innovation Policy in the Globalising Learning Economy", 1997, Aalborg University&Roskilde University.

Politika yapımçıları değişimi makroekonomik politikalarla destekleyecek, bunu küresel piyasada rekabet ve ticari politikalar için uygulayacaklardır. Çünkü küreselleşme rekabeti sürekli kılıyordu. Rekabette istikrarlı politikaları.

Türkiye ekonomisinin yaşadığı son kriz bu süreci gerekli kılmıştır. 14 Nisan 2001 Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" ile bu sürecin bir parçası olmaya çalışmıştır. Bu süreçte en etkin politika oluşum sürecini politika yapımçıları üstlenmeye çalışmışlardır. Uygulanan politikaların güvenilirliği, şeffaflığı, hesap verilebilirliği, piyasaların liberalizasyonu en önemli yapı taşıydı. Bu şekilde bilgi kullanarak risk azalacak, belirsizlik azalacaktı. Bunun için öngörülebilir piyasa yapısının oluşması gerekiyordu. Ve bu başarılmaya çalışılmıştır. Program "sihirli altıgeni" oluşturmayı amaçlamıştır.

Kaynak: Erkan Hüsni, **Ekonomi Politikasının Temelleri**, 4. Baskı, İlkem Yayınları, İzmir, 2000, s: 153.

Türkiye ekonomisi sihirli altıgeni gerçekleştirmek için ekonomi politikasını öğrendi. Bu süreçte neyi öğrendi?

Zeynep KARAÇOR

- Para ve Fiyat dengesi için Merkez Bankası'nın özerk olması gerektiğini öğrendi. Dalgalı kur rejimi uygulaması içerisinde enflasyonla mücadele etmesi gerektiğini öğrendi.

- Mali ve finansal sistemin etkin işlemesi gerektiğini öğrendi. Mali sistemi yeniden yapılandırdı. Bunun için denetleyici ve düzenleyici kurumları etkin kıldı.

- Toplumsal uzlaşmayı, ekonomik ve sosyal konseyleri harekete geçirmeyi öğrendi.

- Etkin ve verimli devleti öğrendi. Bunun için devlette şeffaflığı artırarak kamu finansmanını güçlendirdi.

- Rasyonelliği, bilgiyi kullanmayı, kurum ve kuruluşları etkin kullanmayı öğrendi. Güvenilirliği sağlayarak, riski ve belirsizliği azaltarak negatif beklentileri kırmayı öğrendi.

Böylelikle yeni ve çağdaş kurumsal yapılar oluşturularak, ekonomik etkinliği sağlayacak yapısal reformlar gerçekleştirmeye çalışmıştır. Ekonomide kalıcı ve sürekli istikrarı sağlamayı hedeflemiştir.

Sonuç

Globalleşme süreci hızlı değişim ve gelişmeyi beraberinde getirdi. Bu süreç refah artışı yanı sıra pek çok soruna da sebep oldu. Hızlı değişime ayak uyduramayan uluslar arası finansal sistem krizlere maruz kaldı. 1990'ların krizleri gelişen ekonomilerin önceki dönemde karşılaştığı krizlerden farklıydı. Beklenmedik zamanlarda olumsuz bir gelişmeden etkilenerek sermayenin aniden kaçıışı ile başlayan bu krizler, yerli paranın değer kaybetmesi, bilançonun alt üst olması, güvensizliğin yaygınlaşması ve üretimin finanse edilememesi olgularıyla sonuçlanıyordu. Krizlerin etkisi önceki krizlere göre daha derindi. Tıpkı Kasım 2000-Şubat 2001 krizleri gibi. Bu denli yıkıcı etkiye sahip krizlerin etkisini aşılması kalıcı ve köklü makro ekonomik politikaları gerekli kılıyordu. Yapısal tedbirlerin alındığı, istikrar politikalarının uzlaşma içerisinde uygulandığı politikaları. Onun için bu krizler öğretici krizlerdi. Neyi öğretiyordu? Reformların yapılması gerektiği. Yapısal reformlar olmazsa kırılgan yapıların krize neden olacağını. Neyi öğretiyordu? İstikrar programının uzlaşma zemini içerisinde tavizsiz uygulanması gerektiğini. Neyi öğretiyordu? Merkez Bankası'nın özerkliğini. Neyi öğretiyordu? Etkin ve verimli devlet anlayışını. Neyi öğretiyordu? Rasyonelliği. "bilgi çağında" bilgiyi en iyi şekilde istikrarlı bir yapı için kullanmayı. Ekonominin gelişim ve değişim dinamiklerini öğrenmeyi. Onun için Kasım 2000-Şubat 2001 krizleri Türkiye ekonomisi açısından karar verme zamanı olmuştur. Türkiye'nin ekonomiyi öğrenmeye başladığı dönüm noktası olmuştur.

Kaynakça

Bengt-Ake Lundial, Susana Baros, "Innovation Policy in the Globalising Learning Economy", 1997, Aalborg University&Roskilde University.

Boratav, Korkut, "2000-2001 Krizlerinde Sermaye Hareketleri", İktisat, İşletme ve Finans, 196, 2001, Eylül, 7-17.

Öğrenen Ekonomi Türkiye: Kasım 2000-Şubat 2001 Krizinin Öğrettikleri

Celasun, Merih, “Gelişen Ekonomilerin Dış Kaynak Kullanımı, Finansal Krizler ve Türkiye Örneği”, 2001, Doğu-Batı, Yıl: 4, Sayı: 12, Kasım, Aralık, Ocak 2001-02, 161-181.

Ekinci, Nazım, “Türkiye Ekonomisinde Gelişmenin Dinamikleri ve Kriz”, Toplum ve Bilim No: 77, 7-27.

Eren, Aslan, Türkiye Ekonomisi, Ekin Kitabevi, Bursa, 2006.

Erkan, Hüsnü, Ekonomi Politikasının Temelleri, 4. Baskı, İlkem Yayınları, İzmir, 2000.

Gökırmak, Mert, “Küresel Kriz ve Politikada Güven”, Doğu-Batı, Yıl: 6, Sayı: 21, Kasım, Aralık, Ocak, 2002-03, 233-253.

Karluk, Rıdvan, Cumhuriyetin İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm, Beta Yayınları, İstanbul, 2005.

Kazgan, Gülten, Yeni Ekonomik Düzende Türkiye'nin Yeri, Altın Kitaplar Yayınevi, 1. Basım, Ağustos, 1994.

Uygur, Ercan, Krizden Krize Türkiye: 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri, Türkiye Ekonomi Kurumu, Tartışma Metni 2001/1, Ankara.

Yeldan, Erinç, Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim ve Büyüme, İletişim Yayınları 710, İstanbul.

Yentürk, Nurhan, “Finansal Sermaye Girişi Gölgesinde İstikrar Uygulaması: 2000 İstikrar Paketinin İncelenmesi”, Körlerin Yürüyüşü, Türkiye Ekonomisi ve 1990 Sonrası Krizler, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, Aralık 2003, 57-73.

Yentürk, Nurhan, Çimenoğlu Ahmet, “Uluslar arası Sermaye Hareketlerinin Gelişimi ve Türkiye Ekonomisinin Krizleri Üzerindeki Etkisinin Modellemesi”, Körlerin Yürüyüşü, Türkiye Ekonomisi ve 1990 Sonrası Krizler, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1.Baskı, İstanbul, Aralık 2003.